

НАУКОВІ ДИСКУСІЇ

УДК 330.33.01:336.74

М. І. З В Є Р Я К О В,
член-кореспондент НАН України,
ректор Одеського національного економічного університету

У ПОШУКАХ ВИХОДУ З КРИЗИ *

Проаналізовано запропоновану Нобелівським лауреатом П. Кругманом теоретичну концепцію виходу з кризи і застосування її основних положень при пошуку шляхів виходу з кризи у розвинутих країнах і в Україні. Показано особливість застосування кейнсіанської теорії у національному господарстві. Обґрунтовано необхідність розробки альтернативної економічної моделі стосовно до української економіки. Запропоновано теоретичні підходи до формування нової економічної моделі, в основі якої лежить зміна існуючої системи розподілу сукупної доданої вартості на користь приросту норми нагромадження як необхідної умови сталого економічного зростання.

Ключові слова: криза, неокласична теорія, кейнсіанство, нова економічна модель, розподіл сукупної доданої вартості, економічне зростання, інститути модернізації.

M. I. Z V E R Y A K O V,
Corresponding Member of the NAS of Ukraine,
Rector of Odesa National Economic University

IN SEEKING THE EXIT FROM THE CRISIS

The theoretical conception of the exit from a crisis, which was proposed by Nobel's prize winner P. Krugman, and the application of its basic positions in seeking the ways to go out from the crisis in developed countries and in Ukraine are analyzed. A peculiarity of the application of Keynes' theory in the national economy is demonstrated. The necessity to develop an alternative economic model applicable to Ukraine's economy is substantiated. Some theoretical approaches to the formation of a new economic model based on a change of the current system of distribution of the aggregate added value to the favor of an increase in the rate of accumulation as a necessary condition of a steady economic growth are proposed.

Keywords: crisis, neoclassical theory, Keynesianism, new economic model, distribution of the aggregate added value, economic growth, institutions of modernization.

Глобальна економічна криза протягом тривалого часу свідчить про те, що світ увійшов в епоху серйозних соціально-економічних перетворень. У середовищі економістів і політиків обговорюються сценарії зміни існуючих моделей господарювання з метою виведення їх з кризового стану. Розробка сценаріїв виходу національних економік з кризи в умовах глобалізації вражає протилежними підходами: одні відстоюють політику жорсткої державної економії та розраховують на сили ринку, інші – навпаки, закликають до державної політики стимулювання сукупного попиту. Уже сам факт наявності протилежних точок зору у підходах до

---

* Матеріал публікується в порядку дискусії, започаткованої академіком НАН України В.М. Гейцем і членом-кореспондентом НАН України А.А. Гриценком статтею “Вихід з кризи (Роздуми над актуальним у зв'язку з прочитаним)” // Економіка України. — 2013. — № 6. — С. 4–19.

економічної політики говорить про складності та відмінності як у розумінні самої природи кризи, так і в розв'язанні суперечностей, які тримають світову економіку у лабетах цієї кризи. З моменту виникнення економічної кризи багато вчених, політиків, світових економічних організацій намагаються відповісти на два запитання: “Як це трапилось?” і “Що тепер робити?”.

Пошуку відповіді на друге запитання присвячено книгу відомого американського економіста, лауреата Нобелівської премії П. Кругмана “Вихід з кризи є!” [1]. Вчений вважає, що “...ці два запитання пов'язані між собою, що є цілком очевидним, але в жодному разі не ідентичні. Одна справа – знати причини захворювань серця, і зовсім інша – вміти їх лікувати. Те ж саме стосується економічної кризи. У даний момент нас найбільше повинне цікавити лікування” [1, с. 7].

Але, як показує автор книги, “лікування” не може бути успішним на базі панівних монетаристських концепцій, оскільки вони ніяк не підходять для економіки, що перебуває у стані депресії. П. Кругман стверджує, що “по суті ми маємо справу з тим самим типом ситуації, який описував Джон Мейнард Кейнс у 30-х роках ХХ століття: економіка перебуває у стані хронічно зниженої активності протягом тривалого часу, не виявляючи помітних тенденцій ні до оздоровлення, ні до остаточного краху.

Безумовно, такий стан справ є неприйнятним” [1, с. 8].

На жаль, теоретичні витоки практичних дій урядів з виходу з кризи лежать у догмах неокласичної теорії, яка зайняла панівне становище у світовій економічній науці та викладанні. Не розібравшись по суті у придатності даної теорії до умов спаду в економіці, багато урядів (у тому числі і в Україні) некритично сприйняли її основні постулати і зробили безуспішну спробу реалізувати їх у практиці господарювання.

“Сучасний консерватизм, – зазначає П. Кругман, – є відданим ідеї, що ключем до процвітання слугують вільні ринки і необмежене прагнення до прибутку і особистої вигоди, а посилення ролі держави після Великої депресії не може принести нічого, крім шкоди” [1, с. 105]. Автор ставить запитання: як трапилося, що консервативна ідеологія, віра в те, що держава не розв'язує проблеми, а лише загострює їх, так сильно впливає на наш політичний дискурс?

Розробка альтернативної теоретичної концепції

Навіть тепер, коли картина неблагополуччя у світовій та українській економіках стала очевидною, немає серйозного розбору теоретичних витоків моделі економічного розвитку, прийнятої як визначальна. Не тільки серед практиків, але й серед наукової громадськості переважають уявлення, що відмова від державних форм регулювання і перехід до свободи ринкових сил надають національній економіці сталої динаміки.

Усе це свідчить про те, що у вітчизняних науці та практиці йде складний процес оволодіння теоретичним багатством та інструментарієм світової економічної науки, а також творчого використання цього інтелектуального багатства при аналізі української економіки. Насамперед, це стосується макроекономіки, яка усе ще залишається найменш освоєним розділом економічної теорії, незважаючи на те, що саме макроекономіка є найбільш актуальною для дослідження і розробки соціально-економічної політики та забезпечення збалансованого сталого зростання.

Певною мірою таке відставання макроекономіки як розділу економічної науки пов'язане з пануванням – як у самій науці, так і у практиці – консервативних течій, які істотно спрощують макроекономічний аналіз.

Хоча ці теоретичні течії (і насамперед, монетаризм) достатньою мірою дискредитовано нинішньою тривалою економічною депресією, все ж вони, як і раніше, визначають бачення господарських процесів у сучасній глобальній економіці. Водночас, зазначає П. Кругман, “...у 2008 році ми несподівано з’ясували, що живемо у кейнсіанському світі, тобто в тому, який Джон Мейнард Кейнс у 1936 році описав у своїй головній праці “Загальна теорія зайнятості, процента і грошей” (“The General Theory of Employment, Interest, and Money”). Я маю на увазі, що ми зіштовхнулися з нестачею попиту, який став головною економічною проблемою, а недостатні технократичні заходи на зразок зниження ставки фінансування Федеральної резервної системи допомоги у ситуації, що склалася, не могли. Для ефективної боротьби з кризою нам потрібна була більш активна політика держави у формі тимчасового збільшення бюджетних видатків, щоб боротися з безробіттям, а також зусиль із скорочення надмірної іпотечної заборгованості” [1, с. 137].

Автор вважає, що звернення до праць Дж. М. Кейнса та його послідовників може багато в чому сприяти розробці альтернативної теоретичної концепції як основи для вироблення іншої економічної політики для країн Заходу. На конкретних прикладах П. Кругман показує, що в епоху кризи уряд США не послухався закликів скорочувати витрати, роздувати податки і навіть процентні ставки, незважаючи на загрозу масового безробіття, тоді як у Європі прихильники суворої бюджетної економії здобули перемогу в політичній дискусії. Суворі економія стала обов’язковою умовою для допомоги країнам-боржникам. Тим часом країни, що не мали проблем з позиками, такі, як Німеччина і Нідерланди, стали проводити політику помірної економії. Таким чином, спільним результатом для Європи стало скорочення грошового потоку [1, с. 13–14].

Вчений показує, що альтернативні види економічної політики, в основі яких лежать протилежні теоретичні концепції, дали різні результати. Шляхи економік США і Європи, які перебували з кінця 2007 р. і до початку 2010 р. у депресії, стали розходитися. Реагуючи на рецесію, уряд США, спільно з ФРС, кардинально змінили модель антикризової політики, вирішивши у 2008 р. вдатися до політики “нової норми”. Її найвідомішою зовнішньою прикметою стали три етапи доларової емісії, що іменується “кількісним пом’якшенням”, які вплинули на створення нових робочих місць. У 2010 р. американська економіка почала збільшувати кількість робочих місць, а у 2011–2012 рр. з’явилася чітка тенденція до її поліпшення. Ситуація в Європі, навпаки, ставала дедалі гіршою і гіршою. На кінець 2012 р. Європейський континент офіційно перебував у стані рецесії. Таке принципове розходження у сценаріях економічного розвитку США і Європи П. Кругман пояснює використанням різних теоретичних підходів.

Він показує, що уряд США, на відміну від урядів європейських країн, не послухався поради суворої економії. “Після завершення програми заходів підтримки, прийнятої адміністрацією президента Обами, спостерігалось певне пасивне погорсткішання фінансової політики, але ніяк не зрушення в бік суворої економії. ФРС не тільки підтримувала низькі процентні ставки, але й оголосила про програму купівлі облігацій, намагаючись надати в’ялому відновленню економіки нового імпульсу. ...

Тим часом на Європейському континенті сувора фінансова дисципліна ставала дедалі популярнішою, і на початку 2011 року ЄЦБ підняв процентні ставки, незважаючи на глибокий економічний спад у зоні євро і відсутність серйозної загрози інфляції” [1, с. 256].

На наведених прикладах П. Кругман демонструє конструктивну роль кейнсіанства як макроекономічної теорії, що має широкий вихід у практику і передбачає активну роль держави у визначенні обсягу інвестицій, регулюванні ставки процента, політиці доходів. Сьогодні знову актуальними є слова Дж. К. Гелбрейта про роль кейнсіанства у роки Великої депресії: “Кейнсіанство виявилось ліками проти відчаю, які знаходились у безпосередній близькості. Воно не відкинуло систему, але врятувало її” [2].

Водночас досвід боротьби з нинішньою депресією спростував основні постулати неокласичної ортодоксії.

Чим пояснити існування різних теоретичних підходів, а потім і моделей економічного розвитку? Відповідь залежить від розуміння самої природи сучасного капіталізму, який у ХХ ст. зазнав значних змін. Виникли різні рівні розвитку капіталізму. Після Великої депресії сформувався регульований капіталізм як альтернатива моделі капіталізму вільної конкуренції. Тому на сьогодні неокласична теорія, яка використовує принцип “laissez faire”, не може виконати свою евристичну функцію з цілого ряду причин.

По-перше, в основі неокласичної теорії лежить уявлення про раціональну економічну людину (*homo economicus*), згідно з яким вона має виняткові здібності раціонального вибору і тим самим завжди максимізує функцію корисності. Домашні господарства максимізують корисність благ, які вони придбають, а фірми – прибуток. Подібна теорія передбачає, що майбутнє завжди є передбачуваним. Кейнсіанство стверджує зворотнє: людина не має здібностей раціонального вибору і рішення свої приймає між невідомим майбутнім і минулим, яке безповоротно пішло, а тому її рішення можуть бути лише наближеними до дійсності, але не можуть бути повністю адекватними їй. Майбутнє характеризується фундаментальною невизначеністю.

По-друге, на думку неокласиків, ринкова економіка прагне до рівноваги. Якщо зовнішні фактори не заважають економічним агентам максимізувати свою функцію корисності, то економіка приходять у рівновагу. На цій підставі втручання у господарське життя вважається шкідливим. Як зазначає кейнсіанство, відкидаючи догму про раціональну поведінку людини, під впливом внутрішніх сил ринкова економіка рано чи пізно починає відхилятися від рівноваги, що в підсумку призводить до криз, безробіття, інфляції та інших негативних моментів.

По-третє, неокласична теорія стверджує, що сучасна економіка орієнтується на ринкові сигнали, універсальним носієм яких виступають ціни. Визначаючись співвідношенням попиту і пропозиції, вони постійно порівнюють потреби ринку з можливостями їх задоволення і, регулюючи величину прибутку у різних галузях, забезпечують найбільш ефективний розподіл ресурсів в економіці. Кейнсіанство не заперечує існування ринкових сигналів та їх впливу на підприємницьку діяльність, але вказує, що цей механізм діє лише у короткостроковому періоді. За кейнсіанством, ціни в довгостроковому періоді визначаються технологічними факторами і розподілом чистого продукту (новоствореної вартості) між працею і капіталом, а також між різними бізнес-групами. У сучасній економіці лише невелика частка цін складається в результаті конкуренції – в основному вони встановлюються провідними корпораціями за формулою: витрати виробництва плюс надбавка, що утворює прибуток корпорації. Сьогодні фірми зацікавлені у сталих цінах, а тому, коли змінюється попит, змінюється

не ціна, як передбачають неокласики, а обсяг товарної пропозиції, як стверджує кейнсіанська теорія.

По-четверте, неокласика виходить з теорії факторів виробництва, згідно з якою кожному з них дістається справедлива винагорода. Заробітна плата розглядається як справедлива винагорода за працю на рівні створеного нею граничного продукту. Конкуренція за робочі місця приводить зарплату у відповідність із вкладом робітника у створення продукту. На цій підставі неокласики вважають, що безробіття має добровільний характер (адже не працюють лише ті, хто вимагає більше від свого трудового вкладу) і є позитивною властивістю саморегульованого ринку, оскільки дозволяє тримати заробітну плату на рівні граничного продукту праці. Кейнсіанство виступає проти неокласичного трактування зарплати, яке дає підприємцям право підтримувати її на рівні прожиткового мінімуму. Помірне зростання заробітної плати є умовою зростання сукупного попиту як стимулу до зростання економіки і пом'якшення соціальної напруженості. Витрати підприємця на підвищення зарплати стають одночасно доходами найманих робітників. Такий взаємозв'язок породжує мультиплікатор економічного зростання.

По-п'яте, на відміну від неокласиків, на думку яких мета підприємництва полягає у максимізації прибутку, посткейнсіанці вважають, що основною метою великих корпорацій є максимізація не короткострокового прибутку, а довгострокового економічного зростання, що кардинально змінює стратегічні плани фірм.

По-шосте, неокласична теорія виходить з того, що основним мотивом, який спонукає підприємців до інвестицій, виступає рівень процентної ставки: чим вона є нижчою, тим вищою є очікувана дохідність від інвестицій. Але господарська практика цю залежність не підтверджує. Особливо наочно це проявляється у нинішніх умовах, коли після кризи процентні ставки по кредитах досягли свого історичного мінімуму (0,25% у США і 0,15% в Японії) і підвищення попиту на інвестиції з боку виробників не спостерігається. У кейнсіанців інвестиції залежать від перевищення надбавки (прибутку) над витратами, а сам розмір цього прибутку як джерела інвестицій пов'язаний із сталим економічним зростанням. Прихильниками цієї теорії визнається необхідність державного впливу на інвестиційний процес.

Проведений порівняльний аналіз неокласичної та кейнсіанської теорій дозволяє розглянути теоретичні передумови для вироблення нової моделі економічного розвитку в нашій країні. Світова наукова думка має багатий арсенал теоретичних розробок, які б могли стати умовою реформування національної моделі економічного розвитку.

Про застосування кейнсіанської теорії у національній економіці

Проте слід мати на увазі, що кейнсіанська теоретична система не пропонує універсальних рецептів, які б діяли автоматично і давали позитивні результати у будь-якій країні. Теоретична система Дж. М. Кейнса може бути розглянута як метод аналізу, що дає ключ до розуміння специфіки і реальних взаємодій у конкретно-історичній господарській системі. Розглянемо специфіку застосування кейнсіанських рекомендацій до економіки України більш детально.

Як відомо, у кейнсіанській теорії ефективний сукупний попит є рушієм розвитку національної економіки. Він включає в себе споживчий та інвестиційний попит. Кожний з цих видів попиту фіксує певні функціональні залежності в економіці. Наприклад, за Дж. М. Кейнсом, споживчий попит є функцією від доходу при даній системі розподілу.

Щодо самої *теорії розподілу доходів* у кейнсіанській доктрині, відповідно до якої величина одержуваного доходу визначається граничною продуктивністю праці, то її некритично запозичено самим Дж. М. Кейнсом у неокласиків.

Але вже після Кейнса, у рамках самого кейнсіанського напрямку, виникли течії, які піддали критиці запозичені у неокласиків погляди на систему розподілу доходів, які йдуть на особисте споживання [3].

Так, лідери “неорікардіанської” течії (або школи “лівих кейнсіанців”) Дж. Робінсон і М. Калецький (польський економіст, який працював у 30-ті – 40-ві роки ХХ ст. в Англії, у Кембриджському університеті) спиралися не тільки на погляди Кейнса, але й на праці Д. Рікардо і К. Маркса. Вони розробили власну *теорію розподілу доходів*, яка, як бачиться, найбільшою мірою підходить до наших українських реалій.

Суть теорії розподілу доходів “лівих кейнсіанців” зводиться до того, що в кожній галузі величина прибутку і заробітної плати визначається не граничною продуктивністю праці (як у неокласиків) і не самим лише ступенем експлуатації найманої праці капіталом (як у ортодоксальній марксистській теорії), а *ступенем монополізації певної галузі*. Саме така теорія розподілу доходів найбільш адекватно відображає особливості характеру їх розподілу в нашій монополізованій економіці.

Основні положення теорії розподілу доходів, розвинуті М. Калецьким, зводяться до того, що відношення прибутку до витрат у тій чи іншій галузі визначається ступенем монополізації цієї галузі: чим більше монополізовано галузь, тим більшу частку в ціні займає валовий прибуток.

Ця теорія розподілу доходів, хоча й відображає істотні риси монополізованої економіки на прикладі високорозвинутих країн Заходу, все ж не враховує ряд рис, характерних для пострадянських економік (зокрема, тих, які орієнтуються на експорт сировини). “Лівими кейнсіанцями” було досліджено галузі обробної промисловості, які мали найбільший ступінь монополізації. Тут рівень цін залежить, по-перше, від величини цін на сировину і затрат прибутку на заробітну плату, а по-друге, від ступеня монополізації даної галузі.

У вітчизняній економіці найбільший ступінь монополізації проявляється у сировинних галузях. Саме їх підприємства одержують монопольний прибуток і природну ренту. Водночас в обробних галузях рівень цін визначається вартістю первинних ресурсів і низькою заробітною платою. Тому при існуючій системі розподілу доходів практично неможливо підвищити заробітну плату в обробних галузях і сільському господарстві, тобто в тих галузях, які через низький рівень прибутку орієнтуються на внутрішній ринок.

Таким чином, при існуючій *системі розподілу доходів* збільшення фінансування державних соціальних програм не справить істотного впливу на динаміку споживчого попиту. Без зміни цієї системи неможливо розраховувати на зростання не тільки споживчого попиту, але й інвестиційного.

Згідно з класичною і кейнсіанською теоріями, скорочення інвестиційного попиту зумовлено падінням додаткової (граничної) ефективності вкладень капіталу. Таке падіння відбувається одномоментно у ряді галузей, що і слугує своєрідним “спусковим гачком” початку кризи. У цьому теоретичному пункті Дж. М. Кейнс є повністю солідарним з неокласиками. Але способи стимулювання інвестиційного попиту виявляються різними: неокласики пропонують урівноважити цей попит шляхом зниження ставки процента, що у нинішніх умовах є нереальним; у свою

чергу, кейнсіанська теорія вважає, що в умовах різкого падіння інвестиційного попиту єдиним засобом його підвищення стають державні інвестиції.

Стосовно до нашої національної економіки низький рівень інвестиційного попиту зумовлений зовсім не циклічним падінням додаткових (граничних) вкладень капіталу, оскільки сама природа кризи інша. Вона не циклічна, а міжсистемна, трансформаційна, що являє собою окрему тему наукового дослідження. Причиною недостатнього інвестиційного попиту в українській економіці виступає *існуюча система розподілу сукупної доданої вартості* між галузями. До обробних галузей потрапляє невелика частина сукупної доданої вартості, що зумовлює низький рівень їх рентабельності, а також недостатній інвестиційний попит. При цьому надлишкові доходи сировинних галузей, орієнтованих на експорт, використовуються для формування вкрай обмеженого інвестиційного попиту, що охоплює незначний обсяг супутніх галузей з низьким технологічним переділком, які, отже, не створюють значного мультиплікаційного ефекту, що доходить до галузей високотехнологічної сфери. Обробні галузі (машинобудування і його головна складова – верстатобудування) не отримують інвестиційних імпульсів від сировинних експортоорієнтованих галузей, які вважають за краще закуповувати необхідні інгредієнти за кордоном.

Крім продуктивних інвестицій, сировинні корпорації здійснюють величезні непродуктивні трати на престижне споживання їх власників і вищих менеджерів, а також на утримання дорогих “іграшок для дорослих” (наприклад, національних футбольних клубів). Національні чемпіонати з футболу перетворюються на азартні ігри олігархів. Значна частина невикористаного прибутку різними каналами виводиться за кордон. Тому при збереженні *існуючої системи розподілу сукупної доданої вартості* вирішити проблему активізації недостатнього інвестиційного і споживчого попиту неможливо.

Що ж до активізації державних інвестицій, то в умовах бюджетного дефіциту і виконання державних зовнішніх зобов’язань вони не можуть здійснюватись у великих обсягах. Сьогодні, за даними Федерації роботодавців, на розвиток економіки направляється всього 10% усіх видатків державного бюджету.

Слід також звернути увагу на нееластичність інвестиційного попиту в національній економіці залежно від ставки процента. Кейнсіанці та неокласики вважали, що динаміка інвестицій залежить від співвідношення норми прибутку і ставки процента. Проте сучасна господарська практика високорозвинутих країн показує, що така еластичність практично відсутня.

В умовах нинішньої депресії ставка процента у багатьох країнах Заходу становить десятки, а то й соті процента (як у Японії), але, водночас, можна спостерігати повсюдний низький рівень інвестиційної активності. Отже, сьогодні відсутня лінійна функціональна залежність між динамікою інвестицій і ставкою процента, про що писали неокласики і Дж. М. Кейнс.

В українській економіці склалася ситуація, коли динаміка інвестицій не залежить від співвідношення норми прибутку і ставки процента. Оскільки величина рентабельності є різко диференційованою за галузями, і така відмінність має сталий характер, остільки зниження ставки процента на зможе вплинути на інвестиційну активність високорентабельних галузей.

Теоретичні передумови для формування нової економічної моделі

Як показано вище, застосуванню кейнсіанських рецептів макроекономічного регулювання заважає існуюча система розподілу доходів (у тому числі велика їх

диференціація у галузевому розрізі, яка робить інвестиції слабко еластичними за ставкою процента). Сюди можна віднести також здійснювану НБУ політику грошових обмежень і прив'язку емісії грошей до валютних експортних надходжень, а не до обсягів господарського обороту в реальному секторі економіки.

Крім існуючих об'єктивних обставин, зумовлених діянням ринкових сил, система розподілу доходів у ринковій економіці залежить і від прийняття суспільною свідомістю існуючої нерівності в розподілі суспільного багатства, тобто від моральних імперативів, які сягають своїм корінням в епоху Просвітництва і в ранні етапи становлення капіталізму. На цих початкових етапах, коли боротьба буржуазії із старим режимом за рівність своїх можливостей завершилась її перемогою, проти необмеженого панування буржуазії стали шукати необхідні соціальні противаги. Якщо ж їх не буде знайдено, то, на думку А. Сміта, про "спільні ідеали" свободи і рівності можна забути. У "Дослідженні про природу і причини багатства народів" А. Сміт зазначає, що не треба довіряти торговцям і купцям – вони завжди обдурять суспільство; але можна створити таке взаємне балансування суперечливих інтересів, щоб їх сума працювала на потреби суспільства, а не егоїстичного класу. Повз цю значущу і суто ліберальну думку прихильники лібералізму і неокласики прослизують. Необхідно визначити, у який спосіб соціальні групи, що виражають різні інтереси, можуть так одна одну контролювати, що жодна з них не змогла повністю реалізувати свій егоїстичний інтерес. У висновках до 11 розділу згаданого дослідження А. Сміт закликає суспільство до пильності у відношенні до класу купців і промисловців, завжди схильного до того, щоб "вводити суспільство в оману і навіть пригнічувати його" [4].

Саме це і є, за А. Смітом, нормальна правова держава, нормальна ринкова економіка, яка працює на суспільство, а не на окремі корумповані олігархічні клани. Отже, вже А. Сміт порушує питання про обмеження морального принципу "laissez faire" і розглядає його всього лише як один з можливих типів економічного порядку. Якщо нерівність є природною і необхідною для прогресу, як стверджує неоліберальна доктрина, то логічно триматися за принцип "laissez faire". Якщо ж, навпаки, ми хочемо пом'якшити існуючу нерівність і рухатися до розширення прав громадян на працю і гідний заробіток, то цього можна добитися тільки в рамках регульованого ринку, свідомої ув'язки найвищої мети суспільства з його специфікою.

Як показує сумний досвід реформ, для України це питання стало особливо актуальним. У нас відмінність між багатими і бідними є значно глибшою, ніж у країнах традиційного капіталізму: там різниця у доходах між 10% найбагатших і 10% найбідніших становить 6 разів, а у нас, за офіційними статистичними дослідженнями, – 17 разів, тоді як насправді – ще більше. Це результат функціонування господарської моделі, що склалась у нашій країні. У даному зв'язку виникає проблема історичного вибору: яким шляхом йти – посилення майнової нерівності та соціальної напруженості або зменшення соціально-економічних відмінностей і забезпечення консенсусу між різними соціальними верствами суспільства? Якщо перше, то змінювати нічого не слід. Треба тільки дотримуватися принципу "laissez faire" (тобто ідеології соціального дарвінізму). Це означає реалізацію принципу, який полягає в тому, що кожний у суспільстві вирішує сам за себе, із своїми індивідуалізмом і раціоналізмом, і нікому ні до кого немає діла.

Сучасне західне суспільство вже не є таким. Але водночас у ньому спостерігається тенденція до зростання соціально-економічної нерівності. П. Кругман у своїй книзі зазначає, що, згідно з Доповіддю управління Конгресу США по бю-

джету про зростання нерівності, з 1979 по 2007 р. частка чистого доходу 1% найбагатших зросла із 7,7% до 17,1% загального доходу. Розуміння того, що доходи багатих — це зовсім не дрібниці, а один з головних показників того, що відбувається в американській економіці та в американському суспільстві, прийшло зовсім недавно [1, с. 118–119]. Але все одно воно вважається наступником такої традиції, коли втілює в життя ідеї ортодоксальної неокласичної теорії у формі ліберальної ринкової моделі.

Якщо ж виходити з того, що нинішня модель розвитку є непридатною за моральними та соціально-економічними критеріями, то її треба змінювати. Зрозуміло, що зміна існуючої моделі економічного розвитку не може відбуватися легко, без перешкод. Самого тільки наукового доказу для її зміни не досить. Незважаючи на очевидну непридатність існуючої моделі для суспільства в цілому, вона є надзвичайно ефективною для тих, хто з її допомогою зумів одержати мільярдні та мільйонні статки у твердій валюті. Тому для її захисту вони вдаватимуться до будь-яких засобів *. Для подолання такого опору знадобиться широкий арсенал засобів, і насамперед, наукове обґрунтування альтернативної моделі.

Якими є основні контури цієї необхідної нам моделі?

Можна сказати, що в подібній ситуації вкрай важливою є теорія, яка б пролила світло на шляхи і перспективи розвитку країни. Старий теоретичний інструментарій для таких цілей не підходить. Це стосується як марксистської теорії в її колишньому ортодоксальному вигляді, так і неокласики, незважаючи на її домінування у світі. Водночас постійне прагнення до тотальної монополізації неокласичних постулатів надало цій теорії певної респектабельності та подібності до точної науки. Непомірна математизація неокласичних теоретичних конструкцій означала перехід до нереалістичного зображення економіки. “Одягнута” в математику неокласична теорія набула видимості математично доведених теорій. Поставлена кейнсіанством під сумнів, ідея прагнення господарської системи до рівноваги та ефективного саморегулювання за допомогою математичних конструкцій була відновлена у правах. В економічній спадщині Заходу нагромаджено величезну літературу, в якій містяться докази того, що саморегульованого ринку давно не існує. Все ж ідея ринкового саморегулювання становить для неокласики головну ідеологічну цінність, без якої вона як теорія існувати не може.

Як показав наш власний досвід господарського реформування, некритично запозичена неоліберальна доктрина, що лежала в основі національної моделі господарювання, не просто не забезпечила зростання ефективності суспільного виробництва, а призвела до його скорочення. Вона зруйнувала всю колишню систему соціального забезпечення, погіршила життєвий рівень основної частини населення. П. Кругман відзначає руйнування форм спеціального захисту безробітних, які склалися до кризи. Так, “у 2010–2011 роках відзначалося певне зниження безробіття, але кількість безробітних американців, які не одержують допомогу, подвоїлася. ...

---

* П. Кругманом показано дослідження політологів К. Пула і Г. Розенталя, які виявили сильну кореляцію між часткою в сукупному доході 1% найбагатших і рівнем поляризації у Конгресі США. У перші 30 років після Другої світової війни, позначені відносно рівним розподілом доходів, також спостерігалось широке міжпартійне співробітництво, а наявність чималенької групи політиків-центристів дозволяла приймати більш-менш погоджені рішення. Після 1980 р. Республіканська партія зрушилася вправо — одночасно із зростанням доходів еліти, — і політичні компроміси стали майже неможливими [1, с. 133].

Цілком очевидно, що причини тривалого безробіття зумовлені макроекономічними явищами і помилками економічної політики і не залежать від конкретної людини, але дана обставина не рятує жертви від страждань” [1, с. 35–36]. Але якщо в епоху Великої депресії, на думку П. Кругмана, ніхто не розумів, що відбувається і що з цим робити, то сучасні керівники вже не можуть скористатися такою обмовкою. Сьогодні ми маємо і знання, і інструменти, щоб покласти край стражданню людей. Все ж, ми цього не робимо [1, с. 47].

Усе це зумовлює необхідність звернутися до альтернативної теорії, яка стверджує, що ефективне зростання суспільного виробництва і соціальна злагода у суспільстві досягаються шляхом не спонтанного, а регульованого розвитку.

Ця альтернативна теорія повинна враховувати сучасні тенденції економічного розвитку і дати відповідь на ряд викликів, які помітні в масштабах світового і національного господарств. Для нас хорошою є та модель економіки, яка забезпечує економічне зростання країни.

У західній економічній думці розрізняють дві моделі капіталізму. Одну з них називають “ліберально-ринковою економікою” (Liberal Market Economy – LME), а другу – “скоординованою (або організованою) ринковою економікою” (Coordinated (or organized) Market Economy – CME) [5].

Відмінність між ними полягає в тому, що в економіці першого типу (LME) фірми оперують на конкурентних ринках в усіх сферах економічного життя цінними сигналами, попитом і пропозицією як головними індикаторами. Спостерігається значна доповнюваність інститутів і процесів регулювання. Подібні економічні системи мають високий рівень капіталізації ринку цінних паперів, низький захист зайнятості, високі ставки оплати праці та значну нерівність доходів. Економіка характеризується злиттями і поглинаннями через фондовий ринок, слабкими профспілками і низькою захищеністю праці. Така модель ліберального ринку застосовується в англосаксонських суспільствах – США, Великобританії, Канаді, Австралії та Новій Зеландії.

В економіці другого типу (CME) діяльність фірм координується через неринкові зв’язки, що включають мережу моніторингу, яка ґрунтується на обміні частковою інформацією та відносинах співробітництва, а не на конкуренції між компаніями. У такій економіці мають місце високий захист зайнятості, невисока капіталізація ринку цінних паперів, відносно менша кількість робочих годин і відносно низька нерівність доходів. При цьому поглинання є відносно рідкими, і профспілки відстоюють інтереси праці. Діяльність компаній координується через вертикальні та горизонтальні асоціації фірм. Модель такого виду застосовується у Німеччині, Данії, Франції, Швеції, Японії та інших країнах.

Кожна з названих моделей має власну цільову функцію і набір інструментів. Під ними розуміються інститути, інфраструктура, традиції та менталітет населення, які працюють на поставлену мету. Оскільки існує нерозривна єдність мети і засобів її досягнення, то, як показує практика, інструменти господарського управління, що знаходяться в одних умовах, виявляються такими, що не підходять для інших.

Як відомо, цільовою функцією прийнятої нами неокласичної моделі ринку виступає максимізація прибутку. Всю інфраструктуру капіталізму, інститути держави й суспільства, правові та етичні норми, засоби масової інформації, а також навчальні плани університетів пристосовано до досягнення кінцевої мети. До цього

списку належить, наприклад, підтримання так званої “природної норми безробіття” на рівні 3–4% загальної чисельності робочої сили. Без цього не буде конкуренції за робочі місця, а отже, неможливо підтримувати заробітну плату на рівні, що називається “граничним продуктом праці”.

Тепер порівняємо неокласичну (ліберальну) модель з моделлю “скоординованої ринкової економіки”.

Найбільш рельєфно друга модель дістала своє втілення у німецькій моделі економіки, яка включає в себе досвід корпоративного управління і народилась як результат особливої реакції німецького бізнесу і німецького народу на дві соціально-політичні катастрофи, пережиті ними у ХХ ст. Вони навчили правлячий клас Німеччини цінувати довіру народу і вести бізнес відповідно до його інтересів. Не стільки правлячі кола, скільки національний бізнес і національна соціал-демократія стали творцями відносин співробітництва між працею і капіталом, що дістало назву “Sozialen Marktwirtschaft” (“соціальне ринкове господарство”) [6].

Складовою цієї моделі є покладене в основу управління корпораціями “право спільного прийняття рішень” (Mitbestimmung), за яким власник не усувається від правління, а зберігає в ньому участь разом з представниками робітничого колективу, держави і профспілок. Це дістало своє втілення у двоярусній системі управління корпораціями. Перший ярус — це правління (Vorstand) (тобто, понашому, рада директорів). Воно складається з професіональних менеджерів, які здійснюють повсякденне техніко-економічне керівництво роботою очолюваних кожним з них підрозділів фірми. Другий ярус — це спостережна рада (Aufsichtsrat). У компаніях, де 2 тис. і більше працівників, спостережна рада наполовину складається з представників трудового колективу і наполовину — з представників власників і заінтересованих сторін (такими можуть бути, зокрема, держава, банки, асоціації споживачів, постачальники тощо).

У компаніях з меншою кількістю працівників колективу, як правило, відводиться третина голосів. Рада директорів підпорядковується спостережній раді, яка контролює її роботу, розглядаючи справи фірми приблизно раз на квартал без втручання в її оперативне управління.

Завдяки системі спільної відповідальності у власників складаються довірчі відносини, з одного боку, з менеджерами, а з іншого — з найманими працівниками. Як показує досвід, у Німеччині корпоративне управління досягло того, чого раніше не було: подолано антагонізм між працею і капіталом.

Описана модель капіталізму різко відрізняється від того, що ми бачимо в національній економіці. Український власник будує свої відносини з колективом за старою феодальною традицією відносин пана з кріпаками і ніякого партнерства з ним не приймає. Не довіряє він ні менеджерам, ні рядовим працівникам, за якими приглядає служба безпеки. Усе це не відповідає відносинам, які склались у цивілізованих моделях економіки.

Одним із складових елементів нової моделі господарювання має стати спеціально створений механізм виключення можливості одноосібного контролю власника над фінансовими потоками фірми і безконтрольного привласнення її доходів.

Право власності має бути гарантованим, але з урахуванням інтересів суспільства і колективу. Інакше соціальної напруженості, що переходить у конфлікти, не

уникнути. Способи господарювання (включаючи джерела одержання доходів) мають бути “прозорими” і підконтрольними як державі, так і трудовому колективу.

Оскільки вітчизняний власник добровільно не погодиться на цивілізовані форми співробітництва, то в такому випадку для “примусу до цивілізованості” знадобиться примусова дія держави. Необхідно прийняти закон про корпоративне управління, де розписати усі аспекти діяльності учасників бізнесу: власника, колективу і держави (остання повинна вийти з ролі нейтрального спостерігача процесів, які відбуваються в економіці).

Сказане дозволяє зробити висновок, що для виконання державою своєї функції регулюючого центру необхідним є її очищення від корупції та бюрократизму, які накопичилися за роки функціонування при існуючій моделі. Тільки за цієї умови вона в союзі з цивілізованим приватним бізнесом може стати рушійною силою соціально-економічного процесу.

Як показує міжнародний досвід, концепція керованого державою розвитку (State-led development) передбачає узгодженість визначальних макроекономічних параметрів: *цін, зарплати, інвестицій*. Якщо ціни безперервно зростають, як відбувається у нас, то зарплата втрачає стимулюючу роль, а інвестиції взагалі стають безглуздими, оскільки можна легко одержати високі доходи за рахунок зростання цін і без інвестицій в економіку. У такій ситуації “боротьба з інфляцією” теж не може мати успіху. Для надійного заслону на шляху інфляції необхідними є, по-перше, підгонка ринковими методами структури виробництва і послуг під реальний попит населення за допомогою регулювання інвестицій, а по-друге, такий контроль над цінами на основні затратноутворюючі товари і продукти масового попиту, щоб зарплата залишалася стабільною і не втрачала своєї стимулюючої ролі.

У моделях, побудованих на принципах регульованого розвитку, як теоретична основа можуть бути покладені *інституціональна, неомарксистська і посткейнсіанська економічні теорії*.

Таким чином, порівняльний аналіз двох моделей показує їх різкий контраст. Альтернативні планово-ринкові моделі, відповідно до їх власної специфіки, протягом останніх 20 років продемонстрували небачені успіхи. Так, у цей період обсяг ВВП у Китаї збільшився у 5,3 раза, у В’єтнамі – у 4 і в Індії – у 3,2 раза.

Причини успіхів китайських реформ один з видатних економістів країни Шен Хун пояснює у такий спосіб: “Ці успішні реформи проводилися зовсім не відповідно до рекомендацій ортодоксальної економічної теорії. Можна навіть сказати, що саме ті реформи, що виявилися не надто успішними, проводилися відповідно до проектів, розроблених у рамках ортодоксальної економічної теорії. Уже сам цей факт являє собою виклик ортодоксальній економічній теорії” [7].

Як бачимо, китайськими економістами чітко підкреслюється сумна роль ортодоксальної неокласичної економічної теорії у країнах, які виникли на пострадянському просторі. Якби запропоновані західними методологами Куном, Лакатосом та іншими критерії наукової спроможності та неспроможності дотримувалися на практиці, то треба було б визнати моделі Китаю і Південно-Східної Азії як найбільш продуктивні і такі, що заслуговують на особливу увагу з боку економічної думки. Успіхи одних моделей і провали інших треба розглядати як підтвердження наукової спроможності однієї та неспроможності іншої економічної пара-

дигми. Інакше кажучи, досвід розвитку підтвердив (верифікував) теорію поєднання плану й ринку як найбільш ефективну модель ведення господарства.

Стала економічна динаміка — головний критерій нової моделі

При визначенні обрису альтернативної моделі слід виходити з того, що вона має бути націлена, насамперед, на ефективне економічне зростання. Існуючі темпи економічного зростання в Україні свідчать, що національна економіка потрапила у “пастку низької економічної динаміки”. Так, за даними рейтингового агентства Standard & Poor’s, у 2013–2015 рр. темпи зростання українського ВВП очікуються на рівні 2–3%. Це є нижчим, ніж у Росії та Казахстані. При існуючих темпах зростання не можна розв’язати ті проблеми, що нагромадились і сьогодні є як в економіці, так і в соціальній сфері.

Тому підвищення середньорічних темпів приросту ВВП в Україні до 6–7% на найближчі 10–20 років є необхідною макроекономічною умовою переходу в режим сталого економічного розвитку.

По-перше, важливість таких середньорічних темпів приросту зумовлена наростаючими проблемами, пов’язаними з надлишком застарілого устаткування у житлово-комунальній сфері, у галузях інфраструктури та інших секторах економіки. Ці застарілі фонди не можна просто “списати” — вони або мають бути замінені на нові, або вимагатимуть дедалі більших витрат на їх підтримання у робочому стані (наочний приклад: зростання нинішніх вимушених витрат на дорожню інфраструктуру). За оцінками експертів, ці сукупні вимушені витрати у цілому по національній економіці досягають близько 2% ВВП. При планованих темпах приросту ВВП в Україні на рівні 3–4% (що є цілком припустимим для високорозвинутих країн), щорічний приріст ресурсів для вирішення завдань поступального розвитку становить тільки 1–2%. Якщо ж підтвердяться прогнози рейтингового агентства Standard & Poor’s про приріст ВВП на рівні 2–3%, то щорічне прирощення національного продукту піде на покриття вимушених витрат.

По-друге, більш високі темпи зростання є необхідними для забезпечення інвестиційного розвитку. Як відомо, інвестиційний попит сприяє розширенню попиту на устаткування, будівельні роботи, різні види продукції продуктивного споживання. Збільшення інвестиційного попиту сприяє структурно-технологічній модернізації виробництва, оновленню виробничих потужностей і підвищенню їх ефективності.

По-третє, існуючі темпи приросту ВВП є важливими характеристиками інвестиційного клімату у країні. Високі темпи зростання в тій чи іншій галузі стають певним індикатором для інвестора, свідчать про зростання попиту на відповідні види продукції, а також про сприятливу цінову динаміку в даному ринковому сегменті. Стала висока економічна динаміка знижує інвестиційні ризики, розширює можливості для залучення фінансових ресурсів, скорочує строки окупності інвестицій.

Тому низькі темпи зростання ВВП виступають не тільки перешкодою на шляху активізації інвестицій, але й джерелом негативних соціальних наслідків — падіння реальних доходів населення, збільшення безробіття, загального зростання невдоволення у країні.

Розв’язання складного, але об’єктивно необхідного завдання структурно-технологічної модернізації економіки є можливим тільки шляхом значного збільшення норми нагромадження. Досвід країн, які динамічно розвиваються (насампе-

ред, Індії та Китаю) і мають норму нагромадження понад 40% і темпи зростання 8–10%, свідчить про прямий функціональний зв'язок між нормою нагромадження і темпами зростання ВВП.

У більшості розвинутих країн норма нагромадження становить 20–25%, а темпи зростання зберігаються у некризові роки на рівні 2–4%. Такі розміри нагромадження і темпи зростання пояснюються не тим, що там не досить ресурсів для інвестицій – ресурсів там якраз більше ніж достатньо, про що свідчить реальна процентна ставка по кредитах, про яку говорилося вище. Проблема розвинутих країн полягає в ефективному застосуванні інвестицій, а обмежений простір для зростання інвестицій зумовлений тим, що у цих країнах більшість потреб населення і держави досягла високого рівня насичення. У них уже давно не збільшуються споживання продуктів харчування і забезпеченість автомобілями, а також іншими товарами тривалого користування, повільно зростає житлове будівництво.

Якісно інша ситуація спостерігається в Україні – ми є далекими від насичення основних життєвих потреб: у нас рівень споживання продуктів харчування, забезпеченість автомобілями, житлом та іншими товарами тривалого користування є у 3–4 рази нижчим, ніж у високорозвинутих країнах.

Значний потенціал економічного зростання пов'язаний із створенням сучасної транспортної інфраструктури, тому без істотного приросту норми нагромадження (спочатку до 25–27%, а потім і до 30% і вище) розв'язання завдання сталого й динамічного розвитку не є, на нашу думку, можливим.

В існуючих ринкових системах переважна частина інвестицій в основний капітал здійснюється самими корпораціями за рахунок власного прибутку. Джерелами оборотного капіталу на 60% слугують кредити банків. В Україні поживати приватні виробничі інвестиції вдається з великими труднощами. Вітчизняний підприємець не орієнтується на збільшення норми нагромадження, оскільки не може бути впевненим у зниженні інвестиційних ризиків і в окупності своїх інвестицій. Тому приватний капітал вважає за краще вивести нагромаджені доходи за кордон через різні схеми або вкладати їх у фінансові спекуляції у себе в країні. Як свідчить статистика НБУ, відплив капіталу за кордон вимірюється десятками мільярдів доларів.

Оскільки приватний бізнес не поспішає збільшувати норму нагромадження, то це могли б зробити державні корпорації за рахунок власних і залучених банківських ресурсів. Тим часом проекти оновлення транспортної інфраструктури призупинено, а створення сучасної мережі автошляхів країна, по суті, не починала.

Не набагато кращою є ситуація в інших галузях інфраструктури, у житлово-комунальному секторі та будівництві житла. Тут без нарощування капітальних інвестицій за рахунок банківського сектору не обійтись. Банківська система на чолі з НБУ повинна стати важливим інститутом розвитку*. Інакше кажучи, необхідно формувати модель інтерактивного управління економічним зростанням, для чого необхідними є певні інституційні конструкції. Розглянемо це питання у заключній частині статті.

Інституційні елементи нової економічної моделі

Як відомо, до початку світової кризи 2008 р. українська економіка не зуміла відновити рівень ВВП 1990 р., сформувати сталу модель розвитку і змінити свою

* Роль НБУ у підтримці економічного зростання розкрито у статті: Геєць В.М., Гриценко А.А. "Вихід з кризи (Роздуми над актуальним у зв'язку з прочитаним)" // Економіка України. – 2013. – № 6. – С. 13–14.

структуру. Десять років докризового економічного зростання виявилися недостатніми для формування внутрішнього ринку, який би був здатним забезпечити сталий попит на продукцію вітчизняної промисловості. У підсумку країна увійшла у кризу із старими проблемами: енергомістким і низькоефективним сировинним сектором; машинобудуванням, орієнтованим на країни СНД (і насамперед, на Росію); розбалансованою фінансовою системою у зв'язку із зростанням цін на газ і великим зовнішнім боргом (42 млрд. дол.), нагромадженим банками, корпораціями і державою.

Тому змінити негативну тенденцію, що склалася, можна тільки шляхом переходу до нової моделі економічного розвитку, для чого необхідно створювати нестандартні інституційні елементи нової моделі*.

Вона повинна включати в себе національну інноваційну систему, налаштовану на вирішення завдань запозичення нових технологій та інститутів розвитку; забезпечити синхронізацію різних типів економічної політики для збільшення абсорбційної здатності країни; спиратися на систему інтерактивного планування, яка б передбачала взаємодію уряду, бізнесу і громадянського суспільства у процесі розробки і реалізації масштабних модернізаційних проектів. Ці три елементи у сукупності і утворюють систему інтерактивного управління зростанням, яка повинна стати основою для нової моделі економічного розвитку через модернізацію національної економіки [8].

Вибір і реалізація стратегії подальшого економічного розвитку і модернізації у країні зумовлені об'єктивною необхідністю підвищення продуктивності суспільної праці. В Україні вона є приблизно у 3 рази нижчою, ніж у США і передових європейських країнах.

В основі нової моделі повинна лежати ідея модернізації. Сама по собі постановка питання про створення нової моделі економічного розвитку у формі модернізації не є новою. Такі модернізаційні проекти було успішно реалізовано іншими країнами — спочатку Японією, Південною Кореєю і Тайванем, а пізніше — Іспанією, Португалією та Ірландією. У різний час ці країни зуміли протягом 20–30 років успішно реалізувати стратегію “наздоганяючого розвитку”**.

Теоретичні узагальнення успішного досвіду країн “наздоганяючого розвитку” говорять про те, що не слід намагатися досягти більш зрілих форм демократії та повного зникнення корупції (це не вдалося жодній країні світу), а потім удосконалювати форми господарювання.

Таке вдосконалення є можливим і при нинішніх щаблях зрілості демократії та формах організації політичних інститутів. Про це говорить досвід названих вище, а також таких пострадянських країн, як Білорусь і Казахстан. У цих двох країн при нинішньому рівні розвитку демократії та політичних інститутів ВВП на душу населення є у 2 рази вищим, ніж в Україні, тоді як у 1991 р. даний показник був нижчим від українського.

Для вибору певного сценарію модернізаційної стратегії необхідною є взаємодія бізнесу і влади. Самі по собі ні ринок, ні держава не можуть виробляти і реалі-

---

* Різноманітні форми таких інститутів, а також інституційне проектування розглянуто авторами започаткованої дискусії у своїй статті: Геєць В.М., Гриценко А.А. Вихід з кризи (Роздуми над актуальним у зв'язку з прочитаним) // Економіка України. — 2013. — № 6. — С. 14–15, 18.

** У цьому зв'язку не можна погоджуватися з тими, хто поділяє “алармістські” погляди про неможливість реалізації проекту “наздоганяючого розвитку”, які ґрунтуються на аналізі невдалих спроб модернізації — у формі як “перебудови”, так і інших, пізніших проектів.

зовувати стратегію модернізації. Для цього необхідною є взаємодія трьох суб'єктів соціально-економічного процесу: бізнесу, держави і громадянських інститутів.

Пріоритети модернізації не можна апіорі вибрати зверху, державою – такий вибір є можливим лише шляхом спільної взаємодії і в галузевому, і в регіональному аспектах. Як показує досвід країн, які успішно реалізували модернізаційні стратегії, важливо налагодити механізм запозичення нових технологій і методів господарювання. Не слід витрачати час на винайдення “велосипеда”. Якщо нові технології та методи господарювання вже успішно випробувано, то треба створити механізми такого запозичення, що саме по собі є далеко не простим завданням, оскільки впирається у відсутність ефективних форм організації взаємодії бізнесу і держави.

Дуже важливим елементом такої взаємодії виступає формування системи *індикативного планування* як форми узгодження інтересів бізнесу й держави. Формування цієї системи як на національному, так і на регіональному рівнях здійснюється і в Україні. Розробляється безліч стратегічних планів, але вони не позбавлені старої вади радянського планування – формування планів державою без участі бізнесу та інститутів розвитку громадянського суспільства.

Як показує практика країн, які створили дійову систему індикативного планування, її основною ланкою є інститути – посередники регіонального рівня, що забезпечують взаємодію місцевої влади, бізнесу, науки і громадянських інститутів. У світовій практиці за останні 20 років великого поширення набули такі інститути планування, як *агентства регіонального розвитку* і *бізнес-асоціації*. Наприклад, у Європі, де такі агентства значно поширені, їх чисельність становить понад 150. На пострадянському просторі система агентств регіонального розвитку найбільше поширена у Казахстані *.

У чому важливість такого інституту, як агентство регіонального розвитку? Його головне завдання полягає у забезпеченні конструктивної взаємодії основних агентів ринкового господарювання – бізнес-структур, місцевої влади і громадянських інститутів – на принципах довіри.

За допомогою таких агентств виявляються найкращі та найбільш ефективні бізнес-проекти і способи їх реалізації. Ці агентства не орієнтуються на вилучення прибутку і не встановлюють якихось заборон для бізнесу. Основне завдання агентства регіонального розвитку – стати органом взаємодії місцевої влади, бізнесу, науки і громадянських інститутів для ініціювання широкомасштабних проєктів. Такі агентства перетворюються на центри регіонального прогнозування, на елементи національної системи індикативного планування, на інститути розвитку регіонів.

Виникає запитання: з чого розпочати створення агентств регіонального розвитку? Як показує така практика, першими кроками з їх розгортання можуть стати регіональні бізнес-асоціації, які, у свою чергу, можуть бути об'єднані в асамблею регіональних асоціацій бізнесу. Ці асамблеї формують виконавчі органи, експертні ради і комісії з найважливіших напрямів модернізації, сприяючи тим самим появі великих проєктів і прискорюючи зростання економіки в регіонах.

---

* В Україні теж були спроби створити агентство регіонального розвитку. Зокрема, за фінансової підтримки ЄС в Одесі було створене і з 2003 по 2006 р. функціонувало таке агентство, яке залучало іноземних інвесторів з країн ЄС для інвестування у ті проєкти реального сектору національної економіки, що попередньо були відібрані його співробітниками. Після завершення проєкту це агентство перестало існувати. Своїх же, вітчизняних, агентств регіонального розвитку, які б стали опорою для бізнес-співтовариства і місцевої влади, створено не було.

Як свідчить зарубіжна практика, функціонування агентств регіонального розвитку і асоціацій бізнесу є значно поширеним у західних країнах. Завданнями бізнес-асоціацій є узгодження інтересів фірм і тим самим зменшення вад конкуренції; представлення інтересів бізнесу, як правило, певної галузі в органах регіональної та загальнодержавної влади; надання інформації про ринки, технічні стандарти, регламенти і вимоги до продукції, що випускається; навчання своїх членів.

Як показує досвід функціонування бізнес-асоціацій у західних країнах, вони ведуть переговори з профспілками, лобіюють інтереси бізнесу в урядах і парламентах, консультують їх, а також беруть участь у розробці планів економічного розвитку.

Таким чином, формується система як учасників розробки і реалізації проектів для цілих галузей всередині регіонів, так і носіїв нових технологій і методів господарювання.

Сам відбір проектів для включення до планів держави передбачає їх публічне обговорення із залученням наукових співтовариств і громадянських інститутів. Таке відкрите обговорення підвищує довіру учасників між фірмами, почасти конкурентами, і органами державного управління. Але для забезпечення успішної взаємодії бізнес-асоціацій і влади має бути розроблена єдина методологія розрахунку ефективності проектів і проведення конкурсів найкращих проектів. Тим самим зростає довіра до учасників проектів, а також зменшуються вплив лобіювання і можливості для корупції.

При створенні мережі агентств регіонального розвитку слід враховувати існуючі тенденції у становленні та вдосконаленні національних інститутів розвитку. За останні 10 років у країні з'явилися інститути розвитку (технопарки, особливі економічні зони, інноваційні фонди тощо). Створено консультативні органи при органах державної влади різних рівнів. Проте набір інститутів, які виникли, не є повним і не об'єднується в єдину систему. Саме формою їх об'єднання і можуть стати агентства регіонального розвитку. Мережу таких агентств треба об'єднати в загальнонаціональне агентство розвитку, і вони повинні стати головними суб'єктами системи індикативного планування. Без цих організаційних структур стратегічні плани залишаться набором добрих намірів. Необхідною є ієрархічна система планування та організації взаємодії кожного рівня з бізнес-асоціаціями, органами влади і громадянськими інститутами.

Список використаної літератури

1. *Кругман П.* Выход из кризиса есть! ; [пер. с англ. Ю. Гольдберга]. — М. : Азбука Бизнес, Азбука-Аттикус, 2013. — 320 с.
2. *Гэлбрейт Дж. К.* Как Кейнс пришел в Америку // Экономика и математические методы. — 1997. — № 4. — С. 69.
3. Теория капитала и экономического роста ; [под ред. С.С. Дзарасова]. — М. : Издательство Московского университета, 2004.
4. *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов. — М. : Эксмо, 2007. — С. 282.
5. *Coates D.* Models of Capitalism in the New World Order // Political Studies. — 1999. — Vol. XLVII. — P. 643–660.
6. *Вюнше Х.Ф.* Социальное рыночное хозяйство как политика ведения рыночного хозяйства / Цель — рыночное хозяйство: хозяйство и общество в процессе перехода от плана к рынку. — М. : Вла Дар, 1996. — С. 23–43.
7. *Борох О.Н.* Современная китайская экономическая мысль. — М. : Восточная литература РАН, 1998. — С. 248.

8. Стратегия модернизации Российской экономики ; [под ред. акад. В.М. Полтеровича]. – СПб. : Алетея, 2010. – С. 5.

References

1. Krugman P. *Vykhod iz Krizisa Est'!* [End This Depression Now!]. Moscow, Azbuka Biznes, Azbuka-Attikus, 2013 [in Russian].
2. Galbraith J.K. *Kak Keins prishel v Ameriku* [How Keynes came in America]. *Ekonomika i Matematicheskie Metody – Economics and Mathematical Methods*, 1997, No. 4, p. 69 [in Russian].
3. *Teoriya Kapitala i Ekonomicheskogo Rosta, pod red. S.S. Dzarasova* [Theory of Capital and Economic Growth, edited by S.S. Dzarisov]. Moscow, Moscow Univ., 2004 [in Russian].
4. Smith A. *Issledovanie o Prirode i Prichinakh Bogatstva Narodov* [An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations]. Moscow, Eksmo, 2007 [in Russian].
5. Coates D. Models of Capitalism in the New World Order. *Political Studies*, 1999, Vol. XLVII, pp. 643–660.
6. Wünsche H.F. *Sotsial'noe Rynochnoe Khozyaistvo Kak Politika Vedeniya Rynochnogo Khozyaistva, v: Tsel' – Rynochnoe Khozyaistvo: Khozyaistvo i Obshchestvo v Protsesse Perekhoda ot Plana k Rynku* [Social Market Economy as a Policy of Management of the Market Economy, in: Goal is a Market Economy: Economy and Society in the Process of Transition from a Plan to a Market]. Moscow, Vla Dar, 1996, pp. 23–43 [in Russian].
7. Borokh O.N. *Sovremennaya Kitaiskaya Ekonomicheskaya Mysl'* [Modern Chinese Economic Ideas]. Moscow, Vost. Liter. RAN, 1998 [in Russian].
8. *Strategiya Modernizatsii Rossiiskoi Ekonomiki, pod red. akad. V.M. Polterovicha* [Strategy of Modernization of the Russian Economy, edited by Acad. V.M. Polterovich]. St.-Petersburg, Aleteiya, 2010, p. 5 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 30 травня 2013 р.
